

Filosofi – en fråga om makt

Patrik Fridlund, FK, FM, doktorand i religionsfilosofi

Proffs som diskuterar filosofi, diskuterar allt som oftast en mängd intrikata detaljer om huruvida den ena teorin om språkets relation till de fysiska objekten är bättre än den andra, om *hur* någon kan veta det ena eller andra eller om olika argument verkligen är så hållbara som de verkar vid en första eller andra anblick. Men när den som är ovan vid de filosofiska finrummen får ett ord med filosofen, förskjuts perspektivet från *hur* till *varför*. *Varför* ska man, eller någon över huvud taget, ägna sig åt att filosofera? Vad ska man ha det till? Filosofen har snabbt ett antal svar till hands: det är viktigt att filosofera eftersom människan till sin natur är nyfiken och vill få reda på hur saker är, egentligen. Filosofi är nödvändigt för att klargöra resonemang och tankestrukturer och på så sätt hjälpa oss utforma samhället efter våra önskningsar, bland annat genom att ge oss verktyg för att förstå språkets förhållande till ”den yttre verkligheten”, som mygg, bilar eller småsten, och till ”det inre livet”, som känslor och tankar. Vad som däremot inte sägs, är att filosoferandet kanske i själva verket helt enkelt handlar om *makt*! Och då menar jag mer än politisk makt, mer än auktoritet.

Sökande efter mönster

Tänk efter! När vi går på upptäcktsfärd i naturens värld, i samhällets djungel eller kanske till och med bland de sköna konsterna, söker vi ofta uppdaga mönster som ligger där, dolda, bakom, men ändå *där*, redo att avslöjas som naturlagar, som lagar som styr människors handlande, som konstens principer. Vi försöker ju beskriva, beskriva objektiva förlopp eller förhållanden, beskriva något som finns där ute som ett förnuftigt mönster.

På ett liknande sätt som vi tänker oss en given förnuftig struktur under och bakom våra avslöjanden, antar vi en given moral som vi bör underkasta oss. Det ena är moraliskt rätt, det andra fel. I sig. Oberoende av mig. Det spelar inte så stor roll att moralen kanske inte längre ses som given av Gud. Även om moralen är ett utslag av ”det allmänna bästa”, eller en samling gemensamma spelregler, finns den som ett rationellt system. Men för att förstå denna förnuftiga struktur, behöver vi faktiskt inte filosofera! Om det stannar vid att lista ut vad Gud vill, eller hur Naturen fungerar, är den filosofiska aktiviteten inte särskilt avgörande.

Makt ger frihet

Den amerikanske kändaren av indisk filosofi Karl H. Potter har hjälpt mig att se ett annat, oändligt starkt och nödvändigt motiv för filosoferande, ett motiv som bär långt mer än allmänna utsagor om människans nyfikenhet. Det är naturligtvis en gigantisk generalisering i tid och i geografi och en våldsamt förenkling att tala om ”indisk filosofi”. Likväl finns det, som Potter hävdar, kanske en gemensam punkt, och även om så inte är fallet räcker det för mig att det *skulle kunna* vara så. Låt oss därför, för enkelhetens skull, kalla det hela *Potters tänkande!*

Vad är det då som är så fantastiskt med Potter? Jag tror att tanken om att placera makten eller den fullständiga friheten i centrum ger en ovärderlig nyckel till förståelsen av *varför* så mycket tänkande är så viktigt. Kungstanken hos Potter är att det ultimata värdet är *makt* eller *fullständig frihet*, att bli befriad från det som binder mig. Det kan mycket enkelt karakteriseras som att det yttersta värdet ligger i att lämna den bundenhet vi lever i, den bundenhet som finns i *vanor*. Förvisso är vanor, seder och konventioner absolut nödvändiga för oss om vi ska lyckas i livet, men dessa vanor är också, säger Potter, något som binder oss. Den som står i skuld är ”icke fri”, sa Göran Persson. Hos Karl H. Potter skulle det heta att den är icke fri som i sitt handlande är bunden av rädsla och hänsyn, den som saknar kontroll och som handlar av tvång, och inte utifrån sin makt över sig och sin omvärld, inte utifrån sin fullständiga frihet. Målet är därför att bli fri, befriad, lösgjord. Kort sagt är målet att jag har makt över mitt liv, över mig och över det som omger mig.

Frihetens fiender

Hur hänger detta samman? Vilken är förbindelsen mellan att ha makt över, vara fullständigt fri eller befrias från, och frågan om *varför* vi måste filosofera. Jo, detta att befrias är ju möjligt endast om tillvaron hänger samman och en sak påverkar en annan på ett regelbundet sätt. Det vore meningslöst att tala om ”frihet” om allt som sker, sker slumpmässigt och mitt agerande kan få precis vilka följder som helst, om inget kan förutsägas eller förstås, och allt är obegripligt. Det måste kanske finnas något orsakssamband mellan yttre föremål och mitt synintryck. Jag kanske måste kunna veta något om något. En strängt skeptisk hållning förnekar alla orsakssamband, eller åtminstone möjligheten att ha kunskap om dem. För Potter utgör därför skepticisms resignation den första fienden till jagets fullständiga frihet och makt.

Samtidigt som någon form av orsakssamband måste finnas för att vi ska kunna tala om frihet måste dessa vara möjliga att bryta, ty annars står vi inför en annan form av uppgivenhet, den andra fienden. Om allt det som sker, sker av nödvändighet och aldrig kan ske på annat sätt, är ödestrons uppgivenhet den enda rimliga hållningen. I den händelse allt vore en nödvändig frukt av tidigare händelser eller

handlingar som i sin tur med nödvändighet följde ur annat i en *absolut* orsakskedja, vore fatalism det enda vettiga.

Därför, menar Potter, blir allt filosoferande så viktigt. Det är viktigt att ta reda på hur världen är beskaffad, vad vi egentligen kan veta, hur vi kan veta det, hur misstag i kunskapshänseende kan förklaras eller förstås.

Enfald eller mångfald?

Hurdan är världen, när allt kommer omkring? Är allt, verkligen allt, samma sak, samma substans, samma varande? I en total och yttersta enhet? Det skulle förklara hur allt hänger samman och hur det ena tycks orsaka det andra. Men om allt är ett, blir det knepigt att se att något någonsin förändras. Blir det då inte omöjligt och onödigt att tänka på att bryta vanan och att vara fri med makt över det som sker?

Är det så att världen består av en mängd *olika* saker – med sinsemellan olika substans, olika vara – är det lättare att se friheten i så motto att det ena olikt det andra också står fritt från det. Problemet blir däremot att förstå hur orsakssrelationerna ser ut, om världens olika delar är just olika – utan gemensam nämnare, utan gemensam existens.

Precis när kan vi säga att vi *vet* något? När vi rannsakar oss, inser vi att det är väldigt lite vi vet utöver mer eller mindre välgrundade gissningar, eller mer eller mindre välgrundade logiska slutsatser. Finns det någon säker väg till kunskap? Kan vi någonsin – eller enbart – lita på våra sinnesintryck? Eller kanske snarare på våra logiska resonemang? Hur förklarar vi misstag, och att vi lär oss nya saker, om det var så att vi tidigare *visste*?

Filosoferande ger frihet

Hela det filosofiska projektet får så ett sammanhang, och filosofin en roll i detta perspektiv – vi måste veta eftersom det handlar om frihet. Filosofin blir ett avgörande inslag i förståelsen av existensen. Nu är filosofin som vägledare eller livshjälpare inte i sig ett indiskt fenomen, okänt i väst. Det har i väst till exempel funnits mycket engagerad filosofi som sökt vara läkande eller helande. I den grekisk-romerska kulturen, som går under benämningen hellenism, fanns exempelvis filosofiska skolor som epikurism och stoicism. Epikurismen karakteriseras av att vilja uppnå själens oberörda ro och frihet från fruktan och smärta bland annat genom att undvika det som skapar oro. Stoicismen kännetecknas av att söka en klok livsföring, det vill säga ett liv som domineras av förnuftet och total självbehärskning och frihet från passioner. Denna typ av hellenistisk filosofi var – som filosofi – en del av ett projekt som syftade till att göra människors liv bättre. Själva utövandet av, och innehållet i, denna filosofi hade ett tydligt syfte bortom sig själv – att hjälpa människor att leva bättre.

Trots att en parallell kan skönjas till Potters filosoferande, ett filosoferande som syftar till att ta makt över livet, tror jag att det finns en viktig och intressant skillnad. Medan den terapeutiska filosofin, som här exemplifierats av epikuréer och stoiker, ger levnadsregler och förmedlar tröstande insikter, ser Potter vilken roll den grundläggande frågan, nämligen frågan om fullständig frihet och makt, har för allt filosoferande som sådant. Frågan om makt och fullständig frihet är en fråga som *kräver* svar på tillvarons frågor. Det handlar om ett fundament; om fullständig frihet är nyckeln blir det viktigt att veta hur saker förhåller sig, hur de fungerar och hur vi kan veta det. Det är, med andra ord, av yttersta vikt att veta om orsakssamband i tillvaron är tillräckligt regelbundna för att vi ska kunna lita på dem, och vara tillräckligt öppna för att vanemönster ska kunna brytas.

Frihet: det handlande jaget

Den som är hemma i modern västerländsk filosofi tycker kanske att talet om jagets frihet – som det här handlar om – låter snarlikt både den danske 1800-talsfilosofen Søren Kierkegaard (1813-1855) och de existencialister som följde i hans spår hundra år senare. Det är förvisso sant att också existencialismen talar om människans frihet, och indirekt om att var och en har makt över sitt eget liv. Till skillnad från tingens varande i sig, är människan som subjekt ett varande med projekt, säger de existencialistiska filosoferna. Det är intressant att Potters makttagande frihet innebär att ha, och ta, makt och kontroll både över mitt liv, och över det och dem som omger mig, just på ett synbarligen existencialistiskt vis. Potter låter onekligen som den franske existencialistiske filosofen Jean-Paul Sartre (1905-1980) och hans slagord om att jaget är totalt ansvarigt och dömt till frihet.

Ändå uppfattar jag de två som kommande från skilda världar. Hos Potter betonas inte bara att det handlar om jagets frihet – lösgörande eller makt över – i förhållande till ett övergripande system, till Gud, till Människans natur, till Essensen, som Sartre hävdar. För Potter handlar det minst lika mycket om fullständig frihet och makt i förhållande till sig själv! Och om vägen dit!

Under ytan ligger hela tiden en insikt om att fullständig frihet också innebär att jag slutar klamra mig fast vid mig själv, vid mitt eget jag. Den yttersta friheten kan inte uppnås om jag är rädd för vad som ska ske med mitt jag, med mig själv, om jag gör si eller så. Vägen till frihet går via självinsikt och denna väg inkluderar förståelse av jagets obeständighet som ”jag”. Fokus flyttas från rädsla för vad andra ska tycka och vad Lagen påbjuder, men inte till ett jag knutet i sig själv, utan ett jag som handlar – eller avstår att handla – i frihet också i frihet från rädsla för vad som sker med jaget.

Kanske blir en skillnad tydlig om vi lägger märke till hur Jean-Paul Sartre endast konstaterar att människan *är* fri och dömd till frihet att skapa sin egen essens ge-

nom att hon existerar på det sätt hon väljer. Ett problem är, tror jag, att budskapet torde vara smärtsamt tungt för den redan nedtyngde. Den som lider alla helvetets kval i slitningar ”mellan hötappar och kall smultronglass”, som Lasse Tennander sjunger, och inte klarar av att finna sin väg i livet blir kanske inte hjälpt eller styrkt av att höra Sartre säga att det subjektiva valet är nödvändigt för att vara människa och inte ett ting. Vad som kanske är värre är att inte nog med att Sartre nöjer sig med att *konstatera*, han erbjuder knappast någon förståelse av hur jag kan gå från en sådan tinglig existens till ett annat liv. Från en existens där jag är fångad i ett slags oegentligt varande där jag inte ser eller tar mitt ansvar, inte inser och brukar min frihet och makt, till egentlig existens som människa, som subjekt. Så till vida räcker det inte med att lyssna till Sartre för att sedan bara så där gå och bli ett fritt och maktutövande subjekt.

I Potters indiska filosofi däremot söks vägar till självinsikt för att *förändra*. Där söks en väg från bundenhet i vanor till något annat: fullständig frihet, makt. Här handlar det inte om någon ”totalmodell”: gör si och allt blir bra, inse så och du mår bättre! Nej, hos Potter rör det sig om att lära sig hantera instrument för att känna sig själv på en empirisk och prövbar väg. Denna väg innefattar en väg till självkännedom där det handlar om att steg för steg lära sig urskilja situationer och identifiera utmaningar i livet.

Frihet kräver självkännedom

Med andra ord, om det handlar om fullständig frihet, om både min frihet-*från* och min frihet-*till* måste jag ha självkännedom, och en självkännedom som går längre än att ”vara i kontakt med mina känslor”. Kortfattat handlar det om att jag måste lära mig identifiera de roller jag har och experimentellt pröva om en given roll leder till vanor och handlingsmönster som gör mig mindre respektive mer fri i det att jag konfronteras med utmaningar som tillåter mig att växa. Dessa utmaningar utgör underlag för att experimentera med roller. Den experimentella delen kan bestå i fullskaleexperiment, genom att göra på det ena eller andra sättet, men de flesta tester sker genom en prövning i tanken, genom att ”tänka igenom” olika förlopp.

Slutord

Potter talar alltså om ett filosoferande som har sitt berättigande och mål i sökandet efter fullständig frihet, en frihet som går bortom moral, bortom olika slags system till vilka jaget ska anpassa sig. Även om likheter finns med existentialismen, vill Potter mer än konstatera friheten, inkludera en frihet från jagets egna begär och visa på en väg – inte bara ett mål, eller ett givet idealtillstånd.

Spännande? Javisst, men naturligtvis inte utan problem. Om jag blir fri, fullständigt fri, också i förhållande till mitt eget jag, upplöses ju jaget. Det må vara en

vacker tanke, och den absoluta frihetens mål. Men *vem* är det då som blir fri från, och fri till?

Så är vi tillbaka på ruta ett. Och ändå inte. Frågan om *hur* allt ligger till kvarstår, men frågan om *varför* funderandet är viktigt är kanske klarare.

Resonerande litteraturhänvisningar

Huvudkällan till denna förståelse av indiskt tänkande är Karl H. Potters *Presuppositions of India's Philosophies* (Delhi : Motilal Banarsidass Publishers, 1991). En god och i flera avseenden mer detaljerad och specifik framställning beträffande äldre indisk filosofi med stark koncentration på buddhismen finns i Kulatissa Nanda Jayatillekes *Early Buddhist Theory of Knowledge* (Dehli, 1980).

En lättillgänglig introduktion till Jean-Paul Sartres existentialism är hans egen *L'existentialisme est un humanisme* (Paris : Nagel, 1970, första utgåvan 1946; nu även i pocket — collection Folio). Boken finns på svenska med titeln *Existentialismen är en humanism* i översättning av Arne Häggqvist (Stockholm : Bonnier, 2002 [Ny utg.]; Delfinserien).

En studie av hellenistiskt tänkande med avseende på dess läkande funktion är Martha C. Nussbaums *The Therapy of Desire. Theory and Practice in Hellenistic Ethics* (Princeton, New Jersey : Princeton University Press, 1994). På franska finns A.-J. Voelkes *La philosophie comme thérapie de l'âme* (Paris : Cerf, 1994). En modern författare som spinner på tröstens funktion i filosofin är Alain de Botton med boken *Filosofins tröst* (Stockholm : Wahlström & Widstrand, 2001).